

POLITIKA A FUNGOVANIE NÁRODNEJ RADY ZAKARPATSKEJ UKRAJINY

STANISLAV KONEČNÝ

Inštitúty organizovania a riadenia ľudskej spoločnosti v priebehu jej vývoja evidentne prešli mnohými zmenami a modifikáciami, ale vznik parlamentu je považovaný za významný deň v dejinách každej demokratickej krajiny. To- tíž vytvorenie zastupiteľského orgánu vlastne skoro vždy znamenalo ukončenie klasickej monarchie či oligarchie v čase, keď formy priamej demokracie boli už nepoužiteľné a zaistenie účasti širších vrstiev obyvateľstva na správe vecí verejných sa ukázalo byť nevyhnutným. Hoci parlament v prvej fáze zastupoval len zlomok, viac-menej len privilegovanú časť spoločnosti, okruh ľudí, ktorých reprezentoval sa sústavne rozširoval, až napokon dosiahol všeobecné parametre.

Na druhej strane, história sústavne demonštruje, že, tak ako každý, i najušľachtilejší ľudský výtvor či spoločenský fenomén môže byť, a často aj býva, deformovaný, a to vrátane svojich základných atribútov. Žiaľ, ani parlament, väčšinou považovaný za spoľahlivý nástroj demokracie a pokroku, nie je v tomto smere žiadnou výnimkou. Ešte veľká časť dnes žijúcej populácie štátov strednej Európy bola priamym svedkom toho, ako parlament v špecifických historických podmienkach stratil imanentný obsah a stal sa len štafážou totalitných režimov. Historici poznajú viaceré príklady javu, že parlament môže za istých okolností nadobudnúť falošný obsah, ba dokonca sa stať aj nástrojom otvorenej diktatúry. Práve takýmto bol prípad etablovania a pôsobenia Národnej rady Zakarpatskej Ukrajiny (NRZU) v rokoch 1944–1945.

Hoci sa s tým spojené udalosti už takmer vytratil z pamäte Čechov a Slovákov, ba aj tam žijúcich Rusínov a Ukrajincov, tým väčšie opodstatnenie má ich ďalší vedecký výskum a objektívne a komplexné zhodnotenie. To predpokladá hľadať a dávať odpovede na logické a legitímne otázky, prečo vznikla Národná rada Zakarpatskej Ukrajiny na jeseň 1944, čím NRZU bola, ako vznikla, aký mala charakter a čo pre ďalší vývoj obyvateľstva na vtedajšej Podkarpatskej Rusi priniesla. Je to oprávnenou úlohou tým viac, že celá problematika NRZU, jej vznik i pôsobenie boli takmer 50 rokov československou historiografiou v podstate úplne ignorované, sovietskymi historikmi často falzifikované a na Ukrajine, najmä v Zakarpatsku sú dodnes predmetom polemiky pohybujúcej sa neraz

až za hranicami mystifikácie na oboch stranách sporu.¹ V súčasnosti otázka nadobudla ešte väčšiu aktuálnosť i nový politický rozmer v súvislosti s obhajobou územnej integrity Ukrajiny a diskusiou ohľadom určitých regiónov.

Základnou príčinou sformovania tak špecifickej inštitúcie, akú predstavovala Národná rada Zakarpatskej Ukrajiny, bolo totiž rozhodnutie J. V. Stalina a jeho suity získať obzvlášť dôležité predmostie za Karpatmi, ktoré by Sovietskemu zväzu umožnilo ovládnuť Karpatskú kotlinu, a tým i celú strednú Európu. Kontrola toho priestoru mala a má mimoriadny význam, pretože sa v ňom nachádza križovatka hlavných vojenských strategických smerov: východno-západného a severno-južného, ktorej dôležitosť fakticky potvrdil priebeh všetkých vojnových konfliktov v Európe.² Z tohto hľadiska sa nemožno čudovať, že celú kampaň za pripojenie Podkarpatskej Rusi k ZSSR osobne koordinoval blízky Stalinov spolupracovník, niekdajší náčelník Hlavnej politickej správy Červenej armády (ďalej ČA) a vtedy člen vojenskej rady 4. ukrajinského frontu generálplukovník L. Z. Mechlis s plnou podporou zástupcu náčelníka Hlavnej správy kontrarozvedky SMERŠ generálporučíka N. N. Selivanovského.

V prospech tohoto cieľa boli dokonca mierne upravené strategické a tiež prispôbené taktické plány vojenského velenia ČA v tejto fáze vojny. Nebolo v jeho záujme, aby územie Podkarpatskej Rusi bolo oslobodené za účasti I. československého armádneho zboru v ZSSR, v ktorom 42 % vojakov pochádzalo z tohto regiónu, preto bol prevelený do rámca 38. armády poverenej prechodom Karpát v smere Krosno – Sanok – Dukla za účelom poskytnutia pomoci Slovenskému národnému povstaniu. Po obsadení východného Slovenska nemeckou armádou táto operácia stratila opodstatnenie a slovenským povstalcom pomáhala skôr psychologicky. Hoci 6. októbra 1944 útočiacie jednotky dosiahli československé územie, stalo sa tak za cenu veľkých strát. ČA stratila asi 60 000 a československý zbor 2 389 vojakov, čo ale znamenalo dočasné zastavenie ďalšieho postupu až do polovice januára 1945.³

Podstatne jednoduchšia situácia bola pri oslobodzovaní územia Podkarpatskej Rusi, hoci tzv. Arpádovu líniu, ktorú vybudovalo Maďarsko na vtedajších sovietsko-maďarských hraniciach, tvorilo 99 oporných bodov, 759 železobetónových a 394 drevených bunkrov, ako aj 400 km zákopov a 150 km ďalších technických prekážok v teréne. Po prevrate v Rumunsku v auguste 1944 a v podmienkach neustálej hrozby obklúčenia Budapešti bolo totiž o porážke Maďarska vlastne rozhodnuté. Karpaty na tomto úseku bránila 1. maďarská armáda,

¹ Позри напр. Мишак, Іван: Воз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: сучасна історіографія. In: Удод, Олександр Андрійович (ed.): Історіографічні дослідження в Україні 20. Київ 2010, s. 455–474.

² Duleba, Alexander et alii: Zakarpatsko. Bratislava 1995, s. 9–10.

³ Поп, Іван Іванович: Подкарпатська Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.). Ужгород 2008, s. 78.

ktorej velil generálplukovník Béla Miklós Danai. Tá spolu s 1. nemeckou tankovou armádou patrila do skupiny armád *Heinrici*, ktorá bol pomenovaná podľa mena jej veliteľa generálplukovníka G. Heinriciho, špecialistu na defenzívne vedenie vojenských operácií. Pravda, zázemie vojsk narušovala činnosť partizánov, ktorá sa začala výsadbom ôsmich oddielov zložených spolu zo 158 diverzantov, z ktorých v priebehu júla až októbra 1944 vzniklo hneď až niekoľko partizánskych skupín o sile 2 700 mužov.⁴

Regent admirál M. Horthy sa preto snažil docieľiť prímerie, no príchod nemeckej armády do Maďarska a nástup vlády F. Szálasiho situáciu skomplikovali. Napriek tomu však genplk. B. M. Danai chápal beznádejné postavenie zverenej armády a usiloval sa zachrániť životy na oboch stranách, preto jeho jednotky fakticky ustupovali, resp. niekedy i dobrovoľne prechádzali do zajatia. V tomto zmysle mali 18. armáda a 17. gardový zbor ČA, ktoré boli súčasťou 4. ukrajinského frontu, do určitej miery uľahčenú úlohu. V priebehu 12 dní, a to od 16. do 27. októbra bolo územie Podkarpatskej Rusi oslobodené. V bojoch zahynulo asi 10 000 sovietskych vojakov, pričom straty na maďarskej strane boli dvojnásobné. Po prekonaní karpatských priesmykov však obsadzovanie miest a obcí prebiehalo bez väčších vojenských stretov, nepriateľské jednotky vopred ustúpili, takže ľudia neraz sovietske vojenské sily vítali so slávobránami a hudbou.

Pravda, vzniesť územné požiadavky voči spojeneckému štátu a zmluvnému partnerovi, akým bolo Československo, na základe politických či vojensko-strategických argumentov si na sklonku druhej svetovej vojny nemohol dovoliť ani ZSSR. Príliš presvedčivé nebolo ani národnostné zloženie obyvateľstva Podkarpatskej Rusi, pretože v priebehu dejín každý štát ovládajúci tento priestor mal záujem ho osídliť lojálnou populáciou, preto tomu podriadil aj svoju národnostnú politiku. V tomto zmysle sa ani pokus sovietskej vojenskej administrácie uskutočniť súpis obyvateľstva oblasti, ktorý by demonštroval jeho ukrajinskú národnostnú príslušnosť, nemohol skončiť úspešne.

Jeho výsledky totiž ukázali, že v Užhorode z 25 000 obyvateľov sa k rusínskej alebo k ukrajinskej národnosti hlásilo okolo 6 000 ľudí, v Mukačeve, v ktorom žilo 25 603 osôb, bolo podľa súpisu len 508 obyvateľov týchto národností. V užhorodskom okrese, v ktorom trvale bývalo asi 60 000 ľudí, rusínsku alebo ukrajinskú národnosť deklarovalo 36 044 z nich, aj to boli z istej časti tí, ktorí sa do tohto regiónu prisťahovali z centrálnej a východnej Ukrajiny.⁵ Za týchto okolností zdôvodňovať pripojenie tejto oblasti k Ukrajine len na základe etnickej skladby jej obyvateľstva nebolo priechodné.

⁴ Вереш, Микола – Фединець, Чілла: Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання). Ужгород 2010, ss. 246, 251.

⁵ Болдизар, Михайло Миколайович: Будьмо правдивими до минулого: До 55-річчя возз'єднання Закарпаття з Україною. Ужгород 2000, s. 44.

Navyše, na Podkarpatskej Rusi na konci vojny chýbali väčšie skupiny obyvateľstva, ktoré by si priali jej pripojenie k ZSSR. Sovietofilsky orientovaní občania, hlavne komunisti, ušli do Sovietskeho zväzu už v roku 1939, kde boli internovaní, ďalší takto zmýšľajúci ľudia boli uväznení alebo popravení za maďarskej okupácie.⁶ Obyvatelia Zakarpatska, ktorí sa cítili byť Ukrajincami, si síce priali zjednotenie všetkých „ukrajinských území“, avšak nie v rámci Sovietskeho zväzu, ktorého sa obávali.⁷ Preto bolo potrebné vytvoriť určitú kvázi regionálnu reprezentáciu, ktorá by formálne zastupovala všetko obyvateľstvo oblasti a mohla rozhodovať v jeho mene. Túto úlohu tak mala zohrať *Народна рада Закарпатської України* (НРЗУ), čiže Ludová rada Zakarpatskej Ukrajiny (ďalej len NRZU).

NRZU bola preto v prvom najvyššom zastupiteľskom a zákonodarným orgánom obyvateľstva Podkarpatskej Rusi, ktorý vznikol na I. zjazde národných výborov v Mukačeve 26. novembra 1944. Tvorilo ju 17 členov vrátane predsedu a dvoch podpredsedov. Predsedom NRZU sa stal Ivan Ivanovič Turjanica, za podpredsedov boli zvolení predstavitelia miestnej inteligencie, Peter Vasilievič Lintur a Peter Petrovič Sova, ktorí boli ruskej orientácie a bez straneckej príslušnosti. Až neskôr sa ukázalo, že ich voľba do uvedených vysokých funkcií bol len taktický manéver a po zániku Zakarpatskej Ukrajiny boli obaja intelektuáli fakticky úplne odstavení z politického života.⁸

Nasledujúci deň, teda 27. novembra 1944, NRZU ako zákonodarný zbor vymenovala spomedzi svojich členov zároveň aj exekutívny orgán, v určitom zmysle vládu Zakarpatskej Ukrajiny zloženú z predsedníctva a splnomocnených poverencov, ktorí súčasne stáli aj na čele jedenástich oddelení (rezortov). V tejto súvislosti I. Vaš bol poverený riadiť rezort vnútra a štátnej bezpečnosti, P. P. Sova zase komunálne hospodárstvo, T. Ivaško finančné záležitosti, M. Moldavčuk pôdohospodárstvo, M. Cuperjak oddelenie lesného hospodárstva, S. Vajs priemysel a obchod, S. V. Boreckyj súdnictvo, I. Kerča vzdelávanie, G. Rusyn komunikácie, J. Kerečanyň ochranu národného zdravia a F. Čekan sociálnu starostlivosť.⁹ Došlo tak nielen k inštitucionálnemu, ale aj priamo k personálnemu prepojeniu zákonodarnej a výkonnej moci. Veľmi jasne ho symbolizovala tiež funkcia I. I. Turjanicu, ktorý bol síce voleným predsedom legislatívneho orgánu, ale zároveň stál aj na čele exekutívy.

⁶ K tomu pozri napríklad Довганич, Омелян Дмитрович: Репресії угорського окупаційного режиму і закарпатський рух опору. In: Маркусь, Василь – Худанич, Василь Іванович (eds.): *Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр.* Нью Йорк; Чикаго; Ужгород 1999, s. 194–218.

⁷ Hanak, Walter Karl: *Podkarpatsko-rusínska otázka: 1918–1945.* Praha 1998, s. 41.

⁸ Ešte horší osud postihol ďalších bývalých členov NRZU. Dr. S. V. Boreckyj a Dr. Ch. I. Čekan boli v rokoch 1949, resp. 1951 odsúdení na 10 rokov väzenia. K tomu pozri Довганич, Омелян Дмитрович: *У сутінках забуття: Репресовані делегати першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України.* Ужгород 2000, ss. 10, 33.

⁹ Кульчицький, Володимир Семенович et al.: *Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: Соціально-політичні і правові основи.* Львів 1985, s. 109.

Pod kontrolou NRZU sa dokonca nepriamo ocitol aj tretí pilier štátnej moci v regióne, teda justícia. Dekrétom NRZU č. 22 z 18. decembra 1944 bol totiž zriadený *Špeciálny súd*, ako aj vyšetrovacia komisia, ktoré boli určené k vyhľadávaniu a potrestaniu predstaviteľov bývalej okupačnej správy, polície a žandárstva, ale aj tých, ktorí len neplnili opatrenia nového režimu, resp. boli obvinení z rozecovania národnej a náboženskej neznášanlivosti. Súd mal pritom právomoc len vynášať rozsudky odsudzujúce na 10 rokov väzenia alebo zastrelenie so stratou majetku. Súd pozostával z predsedu, jeho zástupcu a členov, ktorých volila, a zároveň aj menovala, NRZU. Predsedom Špeciálneho súdu bol V. P. Rusyn.¹⁰

Osobitným dekrétom č. 33 z 12. januára 1945 bol vytvorený systém ľudových súdov, ktoré vznikli v jednotlivých okresoch a v mestách Užhorod, Mukačevo, Berehovo, Sevluš a Chust. Zároveň bol zriadený *Najvyšší ľudový súd*, ktorý tvorili predseda, dvaja zástupcovia, najmenej štyria členovia a 30 sudcov z ľudu, pričom všetci boli volení Národnou radou Zakarpatskej Ukrajiny. Najvyšším súdnym orgánom bolo *Plénum Najvyššieho ľudového súdu*, ktorého rozhodnutia boli definitívne. Súčasne bol zriadený inštitút prokuratúry s tým, že tiež generálneho prokurátora menovala NRZU. Všetkých okresných prokurátorov a mestských prokurátorov v Užhorode a v Mukačeve menovala rovnako NRZU, a to na návrh generálneho prokurátora.¹¹

Hoci NRZU mala skutočne rozsiahle právomoci a vo veľkej miere rozhodovala nielen o majetku, ale tiež o slobode i živote občanov regiónu, nemožno ju považovať za suverénny a nezávislý orgán. V istom zmysle skôr pripomínala parlament i vládu bábkového štátu, ktorý je ovládaný cudzou mocnosťou a koná z jej vôle a najmä v jej záujme. Skutočnú moc mala totiž v rukách sovietska vojenská správa a spravodajské služby, ktoré ovplyvňovali, ba viac-menej riadili činnosť všetkých domácich inštitúcií. Ak NRZU konala niečo samostatne a nebolo to v záujme ZSSR, sovietske miesta okamžite zasiahli. Tak to bolo napríklad pri pokuse NRZU ovládnuť časť územia v maramorošskej oblasti a na ľavom brehu Tisy. Sovietske okupačné sily dokonca zriadili šesť táborov, z ktorých najväčší bol vo Svalave, kde bolo internovaných asi 23 000 občanov maďarskej a nemeckej národnosti. Sovietske bezpečnostné orgány konali a pracovali úplne nezávisle od oficiálnych miestnych úradov, ktoré dokonca museli strpieť aj odsun mnohých občanov z regiónu, predovšetkým z radov rusínskej inteligencie, do iných lokalít, najmä do baní v Donbase.

Na druhej strane, je potrebné konštatovať, že veľká časť rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva sa s prosovietskym smerovaním vývoja spočiatku stotožnila,

¹⁰ Vasyľ Pavlovyč Rusyn bol 26-ročný bývalý partizán bez právnického vzdelania. Od januára 1945 bol zároveň predsedom Najvyššieho ľudového súdu Zakarpatskej Ukrajiny, ktorý bol v roku 1946 transformovaný na riadny Oblastný súd v Užhorode.

¹¹ Гранчак, Иван Михайлович et alii: Нариси історії Закарпаття. Том II (1918–1945). Ужгород 1995, s. 603–605.

či už z vlastného presvedčenia alebo z konjunkturálnych dôvodov, ktoré sa vôbec nedali prehliadnuť. Už od novembra 1944 bol v regióne zavedený moskovský čas, štátnou hymnou sa stala hymna ZSSR, začali sa používať sovietske a komunistické symboly, akými boli hviezda, kosák, kladivo, červená farba a podobne. Navyše, sovietske vojenské a bezpečnostné orgány, ale aj civilní zamestnanci vyslaní do regiónu zo sovietskej Ukrajiny sa na Podkarpatskej Rusi resp. Zakarpatskej Ukrajine správali ako na svojom vlastnom území už od konca októbra 1944.¹²

Veľmi dôležitou okolnosťou, ktorá v značnej miere ovplyvnila aj personálne zloženie NRZU, bola skutočnosť, že jej členovia boli zvolení len nepriamou voľbou, prostredníctvom viacerých kôl nominácií a volebných aktov rôzneho druhu, stupňa a charakteru. Táto zložitosť a zjavne malá transparentnosť v takých komplikovaných spoločenských podmienkach nielen umožňovala, ale vlastne priamo ponúkala aktuálnym mocenským štruktúram, ba dokonca tiež jednotlivým osobám, veľkú príležitosť fakticky určovať kandidátov, manipulovať príslušné volebné procedúry a viac-menej vopred určovať aj konečný výsledok volieb, a tým aj profil a fungovanie takto kreovaných orgánov.

Prvým krokom bolo vytvorenie revolučných miestnych orgánov verejnej správy na území Podkarpatskej Rusi v podobe národných výborov. Tieto síce pôvodne naozaj vznikali spontánne v rámci protifašistického a národnooslobodzovacieho boja obyvateľstva regiónu proti okupačnej moci, avšak celkom prirodzene reflektovali národnostné a politické zloženie účastníkov odboja tak, ako to bolo na všetkých Nemeckom a jeho spojencami okupovaných územiach alebo v dočasne porazených štátoch. Pravda, po obsadení teritória Podkarpatskej Rusi Červenou armádou sa situácia v tomto smere podstatne zmenila.

Národné výbory totiž začali vznikať z iniciatívy a pod kontrolou dôstojníkov ČA, resp. jej politických a spravodajských zložiek, ktorí k tomuto účelu zjavne využívali predstaviteľov dovtedy ilegálnych a počas okupácie značne zdecimovaných komunistických buniek a sietí. Je celkom pochopiteľné, že za týchto okolností sa žiadne voľby vlastne ani nekonali a všetka moc v obciach či v okresoch bola odovzdaná do rúk „spoľahlivých“ osôb z hľadiska záujmov ZSSR, teda komunisticky, resp. sovietsky orientovaných miestnych občanov. Personálne obsadenie týchto provizórnych orgánov sa dialo priamym dosadením jednotlivých osôb alebo po porade s občanmi príslušných obcí. Miestnych aktivistov a sovietskych dôstojníkov pritom doplnili utečenci, ktorí do ZSSR emigrovali za okupácie a dezertovali z I. československého armádneho zboru. Tieto domáce kádre však prišli posilniť aj mnohí pracovníci stranického aparátu z Kyjeva a iných ukrajinských miest, ktorých na územie Zakarpatska so

¹² Магочій, Павло Роберт: Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород 1994, s. 153.

súhlasom Stalina vyslal prvý tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany (boľševikov) Ukrajiny, ďalej KS(b)U, N. S. Chruščov.¹³

Politický zámer zakladania národných výborov s rozhodujúcim vplyvom komunistov odhaľuje postoj sovietskeho velenia k tým funkcionárom alebo národným výborom, ktoré boli za obnovenie československej správy v zmysle československo-sovietskej dohody uzavretej dňa 8. mája 1944. Takéto osoby boli veľmi často kritizované, kriminalizované a, niekedy aj na základe vyprovokovaných incidentov, izolované. Napríklad, už v polovici novembra 1944 boli rozkazom sovietskych vojenských a spravodajských orgánov zatknutí a hneď deportovaní niektorí rusínski miestni predstavitelia, ktorí jasne vyjadrovali podporu a sympatie vtedajšej československej správe regiónu.¹⁴

V tomto duchu sa realizovali mocenské zásahy aj do personálneho zloženia národných výborov, ktoré nezodpovedali predstavám komunistov a ich ochrancov o ďalšom politickom vývoji v oblasti. Takéto orgány boli bezodkladne reštrukturalizované a rekonštruované úplne podľa predstáv realizátorov politických a štátoprávných zmien na Podkarpatskej Rusi. Práve v tomto smere bol symptomatický prípad odvolania Okresného národného výboru (ONV) vo Velikom Bereznom. Šesť z jeho 12 členov totiž odmietlo podpísať manifest o zjednotení Podkarpatska so sovietskou Ukrajinou, preto sa uskutočnili nové „voľby“ s vopred známym výsledkom. Podstatné zmeny po dodatočných voľbách sa uskutočnili i v Mestskom národnom výbore v Užhorode a v Okresnom národnom výbore v Ťačeve.¹⁵ Prirodzene, v týchto nových orgánoch mali zaistené majoritné postavenie komunisti, resp. tí miestni aktivisti, ktorí boli prosovietskeho zmysľania.

Pravda, predpokladom úspechu tejto stratégie bolo od samého začiatku ignorovanie a izolovanie dočasných československých orgánov na tomto teritórii, a to vládneho delegáta Františka Němca a jeho referentov v Chuste, ako aj londýnskou vládou v exile menovaného veliteľa pre oslobodené územie gen. A. Hasala. Po príchode F. Němca do Chustu 27. októbra bola totiž československá správa obnovená fakticky len v piatich juhovýchodných okresoch: Rachovo, Ťačevo, Chust, Volovec a Sevľuš. Ostatné územia Podkarpatska, zvlášť tie, ktoré priamo susedili so Slovenskom, boli totiž v rozpore s realitou vyhlásené za frontové pásmo, v ktorom v zmysle dohody moc vykonávali vojenské orgány ČA s podporou spravodajských a bezpečnostných zložiek NKVD či SMERŠ, ako aj s pomocou miestnych komunistov.

Tí už začiatkom novembra rozprúdili veľmi aktívnu propagačnú kampaň za pripojenie Podkarpatskej Rusi k ZSSR, preto, pochopiteľne, odmietali

¹³ Макара, Микола Петрович: Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). Ужгород 1995, s. 22–23.

¹⁴ Поп, Іван: Подкарпатська Рус. Прага 2005, s. 159–160.

¹⁵ Макара, М. П.: Закарпатська Україна, s. 34.

odovzdať moc československým civilným úradom. Uvedené politické a ideologické aktivity boli sprevádzané ostrou, miestami až demagogickou agitáciou namierenou nielen proti kolaborantom, ktorá je celkom prirodzená a vyskytuje sa po páde režimu v každej okupovanej krajine, ale súčasne i proti „nepriateľom“ ľudu a tzv. nedemokratickým a antisovietskym živlom. Do tejto skupiny bol zahrnutý každý, kto mal nejaké výhrady voči zavádzaniu nových poriadkov.¹⁶ Je len prirodzené, že v hektickej atmosfére len málokto mal odvalu postaviť sa proti tomuto trendu, hoci by s ním nesúhlasil.

Prejavom ignorovania dohody z 8. mája 1944 bol postoj sovietskych orgánov k otázke mobilizácie. V zmysle tejto dohody na území Podkarpatskej Rusi malo právo mobilizovať len veliteľstvo československej armády. Vládny delegát F. Němec už 30. októbra 1944 vyhláškou nariadil súpis osôb odvodových ročníkov, v mene prezidenta vyhlásil čiastočnú mobilizáciu gážístov, záložníkov aj brancov, a existovali už aj pokyny pre spoluprácu národných výborov v jej priebehu.¹⁷ Napriek tomu, ČA cez miestne veliteľstvá začala bezodkladne organizovať rozsiahly nábor dobrovoľníkov do vlastných radov bez ohľadu na protesty československých orgánov.

Sovietske vojská sa v tomto smere angažovali v rámci celého regiónu. O pomere síl na tomto dôležitom úseku svedčí skutočnosť, že kým do I. československého armádneho zboru bolo získaných 6 735 vojakov, do radov ČA vstúpilo asi 23 000 mužov. Značnú úlohu zohralo to, že vstupom do ČA sa uľahčila sociálna situácia tamojších chudobných rodín, ktoré navyše dostali 100 kg obilia, čo niektorých ľudí v podstate zachránilo od hladu. Sovietske velenie tiež strádajúcemu obyvateľstvu oblasti rozdelilo, hlavne z ukoristených zásob maďarskej armády v Sevľuši, 250 000 pudov obilia, čo predstavovalo viac ako 4 090 ton.¹⁸

Ďalším krokom smerujúcim k vytvoreniu NRZU bolo založenie Komunistickej strany Zakarpatskej Ukrajiny (KSZU). Týmto spôsobom chceli komunisti na území Podkarpatskej Rusi získať inštitucionálnu platformu i oficiálne vedenie, a stáť sa tak fakticky nezávislými od Komunistickej strany Československa, ktorej členmi oficiálne boli. Tento zámer napokon podporilo i sovietske vedenie, hoci exiloví predstavitelia KSCĽ nachádzajúci sa tak v Moskve, ako i v Londýne boli voči všetkým plánom a zámerom ZSSR v podstate vždy veľmi ústretoví. Zakarpatským komunistom však pripadla veľmi dôležitá ideová

¹⁶ Brod, Toman: *Československo a Sovětský svaz 1939–1945: Moskva – objetí a pouto*. Praha 1992, s. 278.

¹⁷ Державний архів Закарпатської області в Ужгороді (ДАЗО), Фонд (Ф.) Р-14, опись (оп.) 1, справа (спр.) 5, аркуш (арк.) 2, 5, 8.

¹⁸ Из доповідної записки начальника 7-го відділу поліуправління 4-го Українського фронту про політичні настрої населення Закарпатської України. In: Довганич, Омелян Дмитрович – Корсун, Олексій Михайлович (eds.): *Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів. Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. XX століття, № 283*. Ужгород 2007, s. 476.

a politicko-organizačná úloha pri príprave a realizácii pripojenia Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu, preto sa nechceli v tej veci úplne spoliehať len na československých komunistov. Dvaja z trojčlennej delegácie KSČ, ktorá bola vyslaná do regiónu obnoviť činnosť územnej organizácie, S. Borkaňuková a M. Klimpotjuk, prešli na stranu organizátorov a realizátorov jeho anexie.

Významnú rolu v procese formovania KSZU zohrali noviny *Закарпатська правда* (Zakarpatská pravda), ktorých vydávanie bolo obnovené už 5. novembra 1944. Iniciatívna skupina komunistov v Mukačeve 13. novembra 1944 vytvorila organizačný výbor, ktorému odporučila zvolať prvú stranícku konferenciu. Táto sa v rekordne krátkom čase uskutočnila už 19. novembra 1944 v mestskom divadle v Mukačeve. Zišlo sa 294 delegátov z jednotlivých okresov a 124 hostí, najmä z radov partizánov a predstaviteľov ČA. Hlavnú úlohu pri príprave a organizačnom a obsahovom zabezpečení konferencie mali bývalí funkcionári KSČ v tejto oblasti: I. Turjanica a S. Vajs.

Nie je bez zaujímavosti, že hlavným bodom rokovania neboli ani stanovy ani program novej samostatnej politickej strany, ale spojenie regiónu nazvaného Zakarpatskou Ukrajinou so sovietskou Ukrajinou a mobilizovanie komunistov za splnenie tohto cieľa. V tomto zmysle aj rezolúcia, ktorú prijali na zakladajúcej konferencii, ich zaväzovala, aby zo všetkých síl podporovali a viedli hnutie ľudových mäs za zjednotenie, organizovali pracujúcich do boja za definitívnu porážku hitlerovského Nemecka i hortyovského Maďarska, a zároveň aj vytýčila cestu k zabezpečeniu sociálneho, národného a kultúrneho rozvoja regiónu, ktorú videla práve v jeho zjednotení so sovietskou Ukrajinou.¹⁹

Druhou hlavnou agendou konferencie komunistov bolo vyvlastnenie veľkostatkov a bezplatné pridelenie pôdy bezzemkom a drobným roľníkom, ako aj znárodnenie priemyslu a bankovníctva. Delegáti rozhodli o spojení komunistických organizácií a buniek do jednotnej Komunistickej strany Zakarpatskej Ukrajiny (KSZU) a zvolili *Ústredný výbor KSZU*, ktorý mal 23 členov. Neskôr bol do tohto orgánu kooptovaný A. Andrijko, ktorý bol s týmto cieľom vyslaný priamo z ÚV KS(b)U z Kyjeva. Prvým tajomníkom ÚV KSZU sa stal I. I. Turjanica, druhým tajomníkom D. Tarachonyč a za tajomníkov boli zvolení S. Vajs a I. Lednej.

Príznačným pre vtedajšiu politickú atmosféru v regióne bola skutočnosť, že oddanosť jeho zjednoteniu so sovietskou Ukrajinou sa stala základným kritériom politickej zrelosti a občianskej spoľahlivosti a rozhodovala aj pri prijímaní nových členov KSZU. Koncom roku 1945 existovalo na území oblasti 434 základných organizácií strany, ktoré mali 4 279 členov. Preto je do istej miery

¹⁹ Резолюція першої конференції комуністичної партії Закарпатської України про воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною 19. листопада 1944 р. Ін: Балага, Віктор Іванович et al.: Воз'єднання: Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Ужгород 1999, s. 52–55.

paradoxné, že v nasledujúcom období, pri oficiálnom inkorporovaní KSZU do KS(b)U sa uskutočnili previerky členskej základne, v ktorých vtedy uspelo len 2 634 z nich, teda 58,6 %. Pod priamou kuratelou KSZU bol *Союз молодежи Закарпатської України* (Zväz mládeže Zakarpatskej Ukrajiny), ktorý vznikol 17. decembra 1944 taktiež v Mukačeve.²⁰

Významnú úlohu v procese ideovej a organizačnej prípravy obyvateľstva na pripojenie regiónu k ZSSR, ale aj realizácie aktov demonštrovania dobrovoľnosti a spontánnosti aktivít za jeho uskutočnenie zohralo 36 osvetových dôstojníkov pochádzajúcich z tejto oblasti, ktorí sa ako dobrovoľníci po internovaní v Sovietskom zväze dostali na slobodu tým, že vstúpili do československej armády formujúcej ozbrojené jednotky na jeho území na základe vojenskej zmluvy ČSR a ZSSR z júla 1941. Boli väčšinou komunistického zmysľania, resp. boli získaní pre spoluprácu so sovietskou tajnou službou a plnili zadané úlohy. Ich presunutie na územie Podkarpatskej Rusi bolo zdôvodnené úlohami pri prebiehajúcej mobilizácii jej obyvateľstva do radov československej armády, tí však pri najbližšej príležitosti dezertovali a zapojili sa do hnutia za pripojenie teritória k ZSSR.²¹ Či súhlas s prevelením týchto príslušníkov zboru zo strany jeho veliteľa gen. L. Svobodu bol získaný na základe nesprávnych informácií alebo s vedomím ich skutočnej úlohy v regióne je dnes ťažké spoľahlivo zistiť.

V zmysle rezolúcie zakladajúcej konferencie KSZU z 19. novembra 1944 začali sa prípravy na uskutočnenie I. zjazdu národných výborov, ktorý sa mal zísť už o týždeň, a to dňa 26. novembra 1944 v Mukačeve. Voľby delegátov však neupravoval žiadny zákon a zjavne chýbal koordinujúci, ale aj kontrolný orgán, ktorý by na legitimitu prebiehajúcich udalostí dozeral. Určovanie zástupcov obcí a miest, ktorí sa mali zúčastniť zjazdu, sa tak dialo celkom chaoticky, v mnohých prípadoch sa žiadne voľby ani nekonali, ale delegáti boli jednoducho menovaní príslušnou inštitúciou, ba stávalo sa, že niektorý funkcionár určil za delegáta sám seba. Na pomoc organizovaniu podujatia N. S. Chruščov poslal početnú, viac než stočlennú skupinu politických aktivistov a straníckych funkcionárov zo sovietskej Ukrajiny, údajných partizánov, čo naznačuje tiež ich ideové presvedčenie a metódy práce.²² Prepravu delegátov na zjazd zabezpečovalo velenie sovietskych ozbrojených síl dislokovaných v regióne.

Zjazdu sa napokon údajne zúčastnilo 663 delegátov a 116 hostí, medzi nimi náčelník politickej správy IV. ukrajinského frontu gen. M. M. Proinin a náčelníci politického oddelenia 1. gardovej armády plk. S. I. Ťulpanov a 18. armády plk. L. I. Brežnev, ako aj partizánsky veliteľ plk. A. V. Tkanko.

²⁰ К тому розгі Макара, М. П.: Закарпатська Україна, s. 19–27.

²¹ Штеменко, Сергей Матвеевич: Генеральный штаб в годы войны: Книга вторая. Москва 1970, s. 346.

²² Годьмаш, Пётр Васильевич – Годьмаш, Сергей Петрович: История рспублики Подкарпатская Русь. Ужгород 2008, s. 372.

Zo 663 delegátov bolo 258 roľníkov a 178 robotníkov, na druhej strane príslušníkov inteligencie organizátori vyberali veľmi starostlivo a dôsledne, pretože sa obávali možného narušenia plánovaného priebehu zjazdu. Celkové ovzdušie celého zasadania naznačilo už úvodné vystúpenie P. Sovu, v ktorom konštatoval, že Červená armáda priniesla regiónu nielen oslobodenie, ale aj právo na sebaurčenie, a preto rozhodnúť sa zle by vraj malo osudové dôsledky, čo však zrejme nie všetci účastníci zjazdu úplne pochopili.²³ Hlavným dokumentom bol *Manifest prvého zjazdu národných výborov Zakarpatskej Ukrajiny o zjednotení Zakarpatskej Ukrajiny so sovietskou Ukrajinou*. Ten okrem tendenčnej analýzy historického vývoja regiónu, glorifikovania Červenej armády a zdôrazňovania priania obecných, mestských a okresných národných výborov v celej oblasti obsahoval aj požiadavky zjazdu sformulované do štyroch bodov:

1. Zjednotenie Zakarpatskej Ukrajiny so sovietskou Ukrajinou a vystúpenie zo zväzku s Československom;
2. Požiadanie Najvyššieho soviету Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky a Najvyššieho soviету ZSSR o prijatie Zakarpatskej Ukrajiny do zväzku ZSSR;
3. Zvolenie Národnej rady Zakarpatskej Ukrajiny ako jedinej ústrednej moci fungujúcej z vôle ľudu na území Zakarpatskej Ukrajiny;
4. Splnomocnenie a zaviazanie NRZU uskutočniť rozhodnutie zjazdu o zjednotení Zakarpatskej Ukrajiny so sovietskou Ukrajinou.²⁴

Pokiaľ ide o voľbu NRZU, zaujímavý je fakt, že hoci takmer 70 % delegátov zjazdu tvorili roľníci a robotníci, do uvedeného orgánu bolo zvolených šesť právnikov, traja úradníci, dvaja profesori, inžinier, kňaz, lekár a novinárka, teda príslušníci inteligencie vlastne tvorili 88 % z celkového počtu členov NRZU. Pôvodne robotníkmi boli fakticky iba I. I. Turjanica a I. M. Vaš, ale aj tí od polovice dvadsiatych rokov pracovali v aparáte komunistickej strany, a preto tiež absolvovali potrebné školenie v ZSSR. Uvedený paradox pravdepodobne súvisel najmä s tým, že členovia NRZU mali byť súčasne poverení aj vedením príslušných rezortov, čo zároveň predpokladalo adekvátne vzdelanie a určité skúsenosti v oblasti, ktorú mali riadiť. Na druhej strane, zloženie delegátov zjazdu síce demonštrovalo jeho všeludový charakter, ale zároveň do značnej miery zvyšovalo manipulovateľnosť delegátov, a tak vlastne uľahčovalo zabezpečenie plánovaného a bezkonfliktného priebehu celej akcie.

²³ Довідь делегата з'їзду, голови Народного комітету м. Ужгорода професора Сови, П.П.: Закарпатська Україна визволена від німецько-мадярських окупантів. In: Довганич, О. Д.– Корсун, О. М. (eds.): Тернистий шлях до України, s. 463.

²⁴ Маніфест першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. In: Закарпатська правда, 1944, 27. листопад 1944, № 7. ДАЗО,Ф. Р-190, оп. 2, спр. 1, арк. 5.

Na otázku, ako možno hodnotiť NRZU, sa nedá odpovedať jednoznačným spôsobom, pretože predstavovalo politickú inštitúciu, ktorá vznikla v špecifických podmienkach regiónu a vo vojnovom období, pričom si z istej časti zachovala historickú formu politickej aktivizácie a organizovania rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva v karpatskom priestore.²⁵ Na druhej strane, je evidentné že absorbovala viaceré prvky sovietskeho mocenského systému, ktorý sa vyznačoval spojením alebo bezprostredným prepojením zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci ideologicky a politicky riadenej jedinou politickou stranou, čo je charakteristickým znakom pre všetky totalitné režimy.

Pravda, NRZU z hľadiska svojho vzniku, štruktúry a fungovania vôbec nezodpovedala dnešným kritériám modernej demokracie, to sa však ani nedalo očakávať. Avšak aj z hľadiska vtedajšieho československého právneho poriadku vykazovala niektoré vonkajšie znaky, ktoré nás asi oprávňujú dôvodne pochybovať o jej ústavnosti, legálnosti a legitímnosti. Neústavnosť vzniku a pôsobenia NRZU nie je potrebné osobitne zdôvodňovať. Je totiž na prvý pohľad úplne zrejmé, že v podobe, v akej vznikla a pracovala, nemala vôbec žiadnu oporu v Ústave Československej republiky č. 121/1920 Zb. z. a n. z 29. februára 1920 a v zákonoch na jej základe prijatých, ani v Ústavnom zákone č. 328/1938 Zb. z. a n. o autonómii Podkarpatskej Rusi z 22. novembra 1938, ktorý de iure platil až do 16. januára 1946, kedy došlo k výmene ratifikačných listín dohody medzi Československom a ZSSR o odstúpení Podkarpatskej Rusi z 29. júna 1945.

NRZU bola vytvorená a prevzala zákonodarné a vládne kompetencie na istej časti územia štátu bez súhlasu československých orgánov, hoci v tom čase pôsobili v emigrácii či v provizórnom režime, preto jej očividne chýbal atribút legálnosti. Tento fakt, pochopiteľne, dáva do iného svetla aj jej rozhodnutia a ich právne účinky, ktoré podstatne ovplyvnili vývoj vo všetkých sférach života tamojšej spoločnosti, a to navyše nezvratným spôsobom. Národná rada pritom svoje rozsiahle kompetencie vykonávala formou dekrétov, uznesení a nariadení, ktoré sa navzájom líšili významom spoločenských zmien, veľkosťou upravovanej sféry, ale aj mierou zainteresovanosti a zodpovednosti NRZU a jej jednotlivých členov.²⁶

V tomto zmysle môžeme NRZU pokladať len za dočasný nástroj revolúcie, prevratu smerujúceho k štátoprávnym, politickým a ďalším systémovým zmenám, ktoré síce možno aj vyhovovali istej časti spoločnosti, avšak v týchto súvislostiach vôbec nepreukazovali žiadnu historickú kontinuitu a bez politickej a organizačnej podpory zo strany ZSSR by boli vlastne neuskutočniteľné. Na druhej strane, stali sa nepriamo súčasťou geopolitických, teritoriálnych a politických zmien, ktoré vyplynuli z výsledkov druhej svetovej vojny, preto

²⁵ Болдижар, Михайло Миколайович: Закарпаття між світовими війнами: факти, події, люди, оцінки. Ужгород 2001, s. 24.

²⁶ К тому розгі Кульчицький, Володимир Семенович: Законодавча діяльність Народної Ради Закарпатської України. In: Проблеми правознавства: Випуск 20. Київ 1971.

ich nemožno revidovať ani spochybňovať. To je konsenzus, ktorý z pragmatických dôvodov rešpektuje aj celé medzinárodné spoločenstvo ako dôležitý predpoklad mierového života v tejto časti sveta.

Táto skutočnosť však historikom nesmie automaticky zatvárať oči, aby nevideli to, čo sa v skutočnosti stalo, aby ignorovali historické fakty a objektívne nehodnotili udalosti a iné okolnosti, pretože je to povinnosťou historického poznávania. Je všeobecne známe, že veľmi často historickým aktom, udalostiam a procesom celkom zjavne úplne chýbala istá legálna platforma a presvedčivá legitimita, napriek tomu výrazne posunuli vývoj národov, štátov, kontinentov i celého ľudstva pozitívnym smerom. Bádateľov to však nezabavuje povinnosti tieto javy skúmať a objektívne hodnotiť.

Legitimita NRZU v období jej vzniku aj činnosti veľmi vážne utrpela tým, že vznikla z volieb konaných za prítomnosti vojenských jednotiek ČA, ktoré boli priamo zainteresované na ich výsledkoch. Žiadne voľby za okupácie, bez ohľadu na jej anekdný alebo oslobodzovací charakter, nemôžu byť objektívne. Nesporne totiž vyvoláva určitý psychický nátlak správať sa lojálne k záujmom tých, ktorí majú aktuálnu moc, preto tým faktom nie sú legitímne. Navyše, jednotliví príslušníci, jednotky a orgány ČA priamo organizovali a ovplyvňovali voľby, ba aj vyberali kandidátov či priamo menovali delegátov, dopravovali ich na miesto konania zjazdu a boli účastní na celom jeho rokovaní, čo však nebolo možné robiť netendenčným, nejakým nezaujatým spôsobom.

Voľby delegátov zjazdu neupravoval žiadny zákon ani predpis nižšej právnej sily, ba v tomto smere neboli využité ani vtedy platné československé ani sovietske normy. Kvórum bolo stanovené len formálne a neboli určené žiadne približne porovnateľné volebné okrsky. Delegátov volili nielen národné výbory, ale aj závody, školy a inštitúcie, preto neexistovala rovnomerná volebná geometria. Na zjazde sa zúčastnili delegáti z 268 obcí, teda len 55 % z ich celkového počtu, pretože podľa sčítania obyvateľstva z roku 1930 sa na Podkarpatskej Rusi nachádzalo 487 miest a obcí.²⁷ Výsledkom toho bolo, že takmer polovicu účastníkov zjazdu tvorili delegáti z troch okresov: Mukačevo, Iršava a Sevľuš. Zastúpenie okresov, ktoré boli čiastočne pod československou správou, resp. západných okresov regiónu bolo podstatne nižšie a pokiaľ išlo o okresy Perečín, Volovec a Velike Berezne, nebolo ani dostačujúce.²⁸ Navyše, vo väčšine prípadov boli voľby delegátov len formálne, a ako sme už uviedli, nebolo zriedkavosťou ani ich priame menovanie.

Okrem toho, prvý (a posledný) zjazd národných výborov Zakarpatskej Ukrajiny mal v niektorých ohľadoch nekorektný priebeh. Medzi delegátmi totiž sedeli príslušníci sovietskej tajnej služby a ČA. Viacerí delegáti, údajne po búrlivej noci, sa vraj nedostavili včas a sčasti ich nahradili miestni študenti. Pravdepodobne

²⁷ Dostál Jaroslav: Podkarpatská Rus. Praha 1936, s. 8.

²⁸ Довганич, О. Д.: У сутінках забуття, s. 4.

preto sa zjazd začal s dvojhodinovým časovým posunom. Organizátori zjazdu zmenili i spôsob hlasovania, keď namiesto zdvihnutia lístka a potvrdeným mandátom sa hlasovalo iba spoločnou slovnou akklamáciou.²⁹ Niektorí delegáti už pred zjazdom údajne vyslovili isté pochybnosti a chceli navrhnúť referendum, avšak tieto opozičné nálady boli v zárodku potlačené.³⁰ Organizačné nedostatky súvisiace s hlasovaním za manifest malo dodatočne napraviť jeho podpísanie po ukončení zasadania. Z tohto dôvodu usporiadatelia delegátov nechceli pustiť z miestnosti, kým ho nepodpísali. V zmätku, ktorý pri odchode nastal, pretože dverí z kinosály bolo viac, niektorí tak urobili aj viackrát.

V tejto súvislosti je zároveň symptomatické, že sa nezachovali prezenčná listina ani pôvodný zoznam delegátov zjazdu, ale ten bol rekonštruovaný, kompletizovaný a faktami doplnený až po mnohých rokoch z iniciatívy jeho priameho účastníka a neskôr zakarpatského historika M. V. Trojana. Viaceré kolujúce a spravidla citované exempláre vykazujú aj určité odlišnosti a nezrovnalosti. Potvrzuje sa aj domnienka, že niektorí účastníci zjazdu, ktorí boli pozvaní ako hostia, sa tiež nechali strhnúť tamjšou atmosférou, začali sa považovať tiež za delegátov s mandátom, a tak pravdepodobne aj hlasovali.³¹

Faktickým uznaním skutočnosti, že isté manipulácie a zmätky počas zjazdu, vrátane hlasovania za Manifest, by snáď mohli spochybniť jeho právoplatnosť, bolo rozhodnutie, aby sa uskutočnilo jeho dodatočné podpisovanie obyvateľstvom Podkarpatskej Rusi. Chápalo sa to ako potvrdenie súhlasu s jeho obsahom, pretože podľa pôvodného scenára malo totiž jeho prijatie vyznieť jednomyseľne a manifestačne. Podľa zverejnených údajov Manifest údajne takto podporilo až 250 000 ľudí, čo by vlastne znamenalo súhlasné vyjadrenie takmer celej dospeléj populácie regiónu. Na druhej strane, nikto ani nikdy neveril, že sa toto svojrázne referendum realizovalo vždy dobrovoľne a prebehlo štandardným a korektným spôsobom. Práve z tohto dôvodu sa celou podpisovou akciou ani hárkami so získanými podpismi v priebehu ďalšieho vývoja príliš často neargumentovalo.

Známe sú neskoršie vyjadrenia svedkov i priamych účastníkov celej kampane, že na váhajúcych jedincov bol vykonávaný administratívny a psychologický nátlak, podpisovanie sa realizovalo nielen v obciach a mestách, ale aj v závodoch a školách, deti často podpisovali aj za rodičov, manželky za manželov, istú časť autogramov tvorili typické znaky negramotných ľudí a podpisy sa neraz získavali aj pod falošnými zámienkami, akými boli údajné zoznamy pre potravinovú pomoc alebo ďakovné listy J. V. Stalinovi za oslobodenie oblasti.³² V tomto

²⁹ Годьмаш, Пётр Васильевич – Годьмаш, Сергей Петрович: Подкарпатская Русь и Украина. Ужгород 2003, s. 229.

³⁰ Маркусь, Василь: Приєднання Закарпатської України до Радянської України. Київ 1992, s. 46–47.

³¹ Довганич, О. Д.: У сутінках забуття, s. 4.

³² Pop, Ivan. Malé dejiny Rusínov. Bratislava sine dato, s. 127.

zmysle príliš neprekvapuje, že podpísané listy nie sú vôbec archivované a nie sú k dispozícii ani bádateľom, a to rovnako, ako protokol zjazdu, ktorý sa vôbec nezachoval a celý priebeh sa rekonštruuje len podľa dobovej tlače a svedectiev pamätníkov, ktoré ale nemožno pokladať za úplne objektívne, skôr naopak. Zjazd preto hlavný cieľ, pre ktorý bol organizovaný, nesplnil k úplnej spokojnosti.

Silným argumentom v prospech tohto tvrdenia je fakt, že zjazd národných výborov, prijatie Manifestu, ba ani jeho podpísanie, rovnako ako ani všetky ostatné aktivity NRZU sa nestali základom, ba ani hlavným argumentom pri rokovaniach predstaviteľov vlády ZSSR a Československa o pripojení Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu. Vníмали sa iba ako určité prejavy vôle obyvateľstva, tak ako i ďalšie schôdze a mítingy, ktoré sa v hektickej jeseni 1944 uskutočnili v tomto regióne. Pravda, určitú úlohu v tejto súvislosti zohrali aj výsledky jaltskej konferencie vo februári 1945.

Najvyšší predstavitelia protihitlerovskej koalície sa na nej totiž dohodli, že na nimi oslobodených územiach nebudú akceptovať žiadne samozvané orgány, iba legitímne alebo predtým uznané inštitúcie. Jedinou medzinárodne prijateľnou možnosťou pripojiť región k ZSSR bola preto medzištátna zmluva medzi vládami Sovietskeho zväzu a Československa. Tento fakt takmer symbolicky dokrešľuje skutočnosť, že aktu podpísania uvedenej dohody 29. júna 1945 v Moskve sa nezúčastnil ani jeden predstaviteľ NRZU, ktorá kampaň z veľkej časti realizovala, a zástupca Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky bol prítomný len ako pozorovateľ.

Na druhej strane, vznik a fungovanie NRZU neboli zbytočné ani samoučelné, hoci vôbec nie z aspektu pripojenia Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu. Veľmi významnú úlohu totiž zohrali NRZU a jej aktivity práve pri príprave regiónu na proces jeho sovielizácie, dokonca mnohé opatrenia v tomto smere aj uskutočnila. Tým značne uľahčili a zjednodušili prácu sovietskym orgánom, ktoré oficiálne prevzali moc v regióne v januári 1946. Pritom nešlo vždy len o vcelku pozitívne prijímané a populárne nariadenia typu parcelácie pôdy či presadzovania nového sociálneho zákonodarstva. Niektoré dekréty a nariadenia mali zjavne nedemokratický, autoritatívny a do istej miery aj represívny charakter a nevyvolávali preto vždy všeobecné nadšenie.

Dekrétom NRZU z 18. decembra 1944 vznikli tzv. národné družiny (ľudové oddiely), ktoré nemali charakter pravidelnej armády, ale tvorili ich ozbrojení dobrovoľníci, pričom však plnili úlohy popri civilnom zamestnaní. Náčelníkom týchto útvarov sa stal príslušník ČA pplk. A. V. Tkanko. Okresnými veliteľmi boli vždy sovietski dôstojníci, jedinou výnimkou bol okres V. Berezne, kde túto funkciu vykonával miestny partizánsky veliteľ I. Fabrickyj.³³ Od apríla 1945 národné družiny plnili aj úlohy pohraničnej stráže. K ozbrojeným

³³ Годьмаш, П. В. – Годьмаш; С. П. Подкарпатская Русь и Украина, s. 246.

zložkám patrila tiež národná milícia, ktorá vykonávala úlohy policajných zložiek, ako aj orgány vnútra a bezpečnosti. Od oslobodenia regiónu však na tomto úseku voľne operovali aj príslušníci sovietskych bezpečnostných zložiek podliehajúcich Ľudovému komisariátu vnútorných vecí (NKVD), ako aj vojenskej kontrarozviedky (SMERŠ).³⁴

Na úseku priemyslu, dopravy, spojov, obchodu, služieb a bankovníctva sa tak obnova a rekonštrukcia objektov uskutočňovala súčasne so zmenou ich vlastníctva. Dekrétom NRZU z 5. decembra 1944 bol movitý i nemovitý majetok Československej republiky a Maďarského kráľovstva prevedený do vlastníctva Zakarpatskej Ukrajiny. Postupne boli tak znárodňované jednotlivé priemyselné odvetvia, v prvej fáze to však boli liehovary a pivovar v Mukačeve. Dňa 21. decembra 1944 sa uskutočnila nacionalizácia finančného, úverového a poisťného systému v regióne. Znárodnenie sa týkalo aj súkromných domov a bytov osôb, ktorých majetok podliehal vyvlastneniu a všetkých bytov s plochou nad 80 m². Drobní remeselníci a obchodníci síce mohli súkromne podnikáť, avšak boli viazaní nariadením o maximálnych cenách k 1. septembru 1944 a museli sa podriaďovať prísnyim daňovým predpisom. Ich istote a iniciatíve prirodzene nepridávalo, že aj za ten najmenší priestupok voči novým zákonom im hrozila konfiškácia majetku.³⁵

Riešenie agrárnej otázky sa začalo už na prvom zjazde národných výborov schválením uznesení o konfiškovaní pôdy a majetku maďarských a nemeckých statkárov a zradcov ľudu a o bezplatnom pridelení pôdy a lesov bezzemkom, maloroľníkom, robotníkom a úradníkom prostredníctvom miestnych národných výborov. Rátalo sa dokonca s dobrovoľným presunom roľníkov z horských a podhorských do nížinných oblastí. Záujem ale značne prevýšil ponuku, pretože konfiškovaných bolo len 40 700 ha pôdy. Preto dekrétmi z 28. februára 1945 bol jej prenájom zakázaný a 19. marca bola stanovená maximálna výmera pôdy na 2,2 ha v južných okresoch a 2,8 ha v menej úrodných okresoch Perečín, V. Berezné, Chust, Svalava, Volovec a Rachovo, čo prinieslo možnosť rozdeliť ďalších 17 000 ha. O pridelovaní pôdy rozhodovali stranické organizácie a vedenie národných výborov, uprednostňovali dobrovoľníkov ČA, ale celá agenda sa vzhľadom na ďalší vývoj, ktorý smeroval ku kolektivizácii pôdohospodárstva, neskôr ukázala byť nepodstatnou.³⁶

Sociálne práva, ktoré NRZU ponúkala širokým vrstvám obyvateľstva, vrátane práva na prácu, na odmenu, na odpočinok, zdravotnú starostlivosť, podporu v práceneschopnosti či dôchodok v starobe, ochranu práv prostredníctvom odborov a pod. síce výrazne prevyšovali dovtedy platný štandard, málokto si však

³⁴ Skratka je odvodená od ruského názvu inštitúcie – Народный комиссариат внутренних дел. Skratka SMERŠ má pôvod v hesle kontrarozviedky Smrť špiónom! (Смерть шпионам!).

³⁵ Podrobnejšie pozri Гранчак, І. М. et al. Нариси історії Закарпаття. Том II., s. 619–625.

³⁶ Podrobnejšie pozri Макара, М. П.: Закарпатська Україна, s. 68–74.

uvedomoval, že ich realizácia je závislá od zdrojov, ktoré boli vo vtedajších podmienkach viac než obmedzené. Na druhej strane, istá veľkorysosť v tejto oblasti bola kompenzovaná viacerými obmedzeniami, hlavne zákazom vypovedania zmluvy a odchodu k inému zamestnávateľovi, ktoré pripomína obdobie raného kapitalizmu.

Oblasť vzdelávania a kultúry na Podkarpatskej Rusi síce zaostávala za priemerou úrovňou v Československu, resp. v Maďarsku, boli to však skôr rezídua minulosti a zložitej národno-kultúrnej situácie než zámery dovtedajších správco regionu. Invektívam sovietskej propagandy v tomto smere preto chýba reálny základ a opodstatnenie, pretože aj nedostatok kvalifikovaných učiteľov počas vojny je nadnárodný problém. Nový režim však riešil celkom iné problémy, ktoré v tejto sfére pokladal za dôležité. Dekrétom z 5. decembra 1944 preto došlo k oddeleniu štátu a cirkvi a 20. apríla 1945 boli všetky cirkevné, obecné, súkromné a ďalšie školy poštátnené so zavedením sovietskeho modelu vzdelávania a výchovy.

V priebehu roku 1945 bolo tiež zavedená sedemročná povinná školská dochádzka a k 1. septembru 1946 už fungovalo 451 ľudových škôl, šesť gymnázií a 25 meštianskych škôl, v ktorých sa učilo viac než 100 000 detí, tri učiteľské semináre a tri stredné obchodné školy, ktoré navštevovalo spolu 1 730 študentov. Prejavom manipulácie bol zjazd pedagógov Zakarpatskej Ukrajiny 23. decembra 1944, ktorý na základe zjednotenia regiónu so ZSSR, okrem iného, tiež schválil aj uplatňovanie zásad sovietskej pedagogiky. Významným počínom na úseku vzdelávania a kultúry bolo, že na základe spoločného uznesenia ÚV KSZU a NRZU z 20. júla 1945 vznikla v Užhorode *Zakarpatsko-ukrajinská univerzita* tvorená historickou, filologickou, biologickou a lekárskou fakultou, ktorá už na školský rok 1945/46 chcela prijať spolu 240 poslucháčov. Napokon však bolo oficiálne zriadenie univerzity v Užhorode príslušnými orgánmi schválené až 18. októbra 1945. Posunuli sa preto termíny otvorenia univerzity, prijímania poslucháčov i začiatku vyučovania na jednotlivých fakultách, na ktoré bolo nakoniec prijatých iba 168 študentov.³⁷

V januári 1945 NRZU vydala dekrét o slobodnom prechode veriacich z katolíckej do pravoslávnej cirkvi. Bol to fakticky začiatok likvidácie gréckokatolíckej cirkvi v Zakarpatsku, ktorý bol po zavraždení mukačevského biskupa T. Romžu tajnou službou dovŕšený už v roku 1949.³⁸ Pokiaľ ide o pravoslávnu cirkev, určité snahy o jej prechod zo srbskej do moskovskej patriarchie zo strany časti vedenia existovali už skôr, čo sa prejavilo cestou delegácie vedenej P. V. Linturom, administrátorom Mukačevsko-Prešovskej eparchie F. Sabovom, ako aj

³⁷ Болдижар, Михайло Миколайович – Болдижар, Сергей Михайлович: Державність на Закарпатті: події, факти, оцінки. Ужгород 2003, s. 48.

³⁸ Довганич, Омелян Дмитрович – Хланта, Олексій Васильович: У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з РПЦ, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х рр. XX ст. Ужгород 1999, 126 s.

velmi populárnym archimandritom Alexejom Kabalukom do Moskvy v decembri 1944.³⁹ Veľkým zásahom do duchovného života Rusínov i Ukrajincov, a najmä inteligencie v regióne, bolo aj nariadenie splnomocnenca pre vzdelávania I. Kerču o likvidácii knižných fondov, ktoré celé roky budovali kultúrno-osvetové spolky *Spoločnosť A. Duchoviča* a *Prosvita* zo zbierok, ako aj z vlastných zdrojov.

Nové knižnice, ktoré zriadila NRZU, zaplavila sovietska politická literatúra a ruská klasika, takže obyvateľstvo oblasti, zvlášť mladá generácia, sa fakticky nemohlo dozvedieť nič o histórii a kultúre Rusínov v tomto regióne. Otvorenie okresného múzea v Sevľuši a archeologického múzea v Mukačeve, ktoré bolo vlastne ešte dielom T. Lehoczského z čias Uhorska, mohli v tomto smere len máločo zmeniť. Výmenu inteligencie regiónu ale zavŕšil príchod 3 125 špecialistov z Ukrajiny, ktorí, prirodzene, obsadili vedúce miesta v najvyšších orgánoch a v hlavných inštitúciách oblasti a odsunuli na „druhú koľaj“ aj takých domácich činiteľov, ktorí sa o jej pripojenie k ZSSR svojou angažovanosťou výrazne pričínili, a preto určité ocenenie a kariéru na svojich postoch očakávali.

Udalosti na Podkarpatskej Rusi v rokoch 1944–1945 sa nám dnes často javia len ako epizóda v dejinách Československa, ktorá nemala väčší význam. V súčasnosti možno máme právo na takéto stanovisko. Zdá sa však, že chybou bolo, keď problém Podkarpatska značne podcenila vtedajšia generácia, a to najmä politickí predstavitelia československého štátu a uznávané osobnosti. Mnohí si neuvedomovali a niektorí si ani nechceli uvedomiť, že celá kauza bola možno tiež poslednou výstrahou, že v zahraničnej i vnútornej politike je potrebné počínať si obozretnejšie i zodpovednejšie a mocenský vzostup ZSSR, ktorý sa vnímal ako posilnenie medzinárodného postavenia štátu, ohrozuje aj nezávislosť celého Československa.

Prezident E. Beneš bol pri politickom rozhodovaní silne poznačený mníchovskou traumou, s ktorou sa nedokázal úplne vyrovnáť a bezpečnosť štátu videl hlavne v spojení so ZSSR. Hoci po počiatkových názorových peripetiách nakoniec v polovici tridsiatych rokov uznal význam územia Podkarpatskej Rusi pre stabilitu a bezpečnosť Československa, predsa sa rozhodol ju obetovať.⁴⁰ Bol presvedčený, že koná rozumne, keď obetuje figúru v prospech záchranu celej šachovej partie, v ktorej šlo o demokratické Československo. E. Beneš si však neuvedomil, že Stalin iba predstiera, že šachy hrá, pretože o výsledku tohto stretnutia bolo už dávno predtým rozhodnuté. Stalin Beneša jednoducho oklamal.⁴¹ Navyše, v krajine už mal v podobe KSČ svojho trójkeho koňa, ktorého mohol kedykoľvek použiť. Stalo sa tak vo februári 1948.

³⁹ V delegácii boli tiež budúci administrátor D. Beljakov a člen NRZU o. J. Kopolovič. Pozri Центральний державний архів громадських об'єднань України, Київ. Ф. № 1, оп. 23, спр. 887, арк. 28. List predsedu Rady pre záležitosti Ruskej pravoslávnej cirkvi pri Rade ľudových komisárov ZSSR G. G. Karpova prvému tajomníkovi ÚV KS(b)U N. S. Chruščovovi pod č. 178 z 8. decembra 1944, s. 1.

⁴⁰ Beneš, Edvard: Podkarpatsko a jeho vzťah k Československu. Praha 1996, s. 38–39.

⁴¹ Шандор, Вікентій: Спомини. Том II: Карпатська Україна 1939–1945. Ужгород 2000, s. 195.

Policy and workings of the National Council of Carpathian Ukraine

The paper presents some characteristics, critical opinions and also problematic issues that are linked to the establishment and workings of the National Council of Carpathian Ukraine in Carpathian Ruthenia at the end of the World War II. The author emphasises that the south Carpathian territory liberated by the Red army from the Hungarian occupation became a part of USSR strategic plans and only the form and date of the annexation was being deliberated. The role of the National Council was to demonstrate the fact that the course of action in the region is undertaken in a democratic way and that the annexation to the USSR expresses wishes of the local population and is agreed upon by its political representation. The National Council, under the control of Moscow, took over the legislative and executive powers; it also decided about the judicial power and implemented the Soviet political system. Many laws and adopted measures of the National Council were, in fact, aimed at nationalisation of all economic spheres, at establishment of totalitarian regime and at progressive Communist indoctrination of culture and education. The power of the USSR after the WWII, euphoria in the political circles and in general public worldwide, as well as arguable and ambivalent conception of further development in Czechoslovakia together with massive and spontaneous sovietophilia made possible that the process of annexation of Carpathian Ruthenia to Soviet Union had a smooth course both in Czechoslovakia and the international forum despite a range of international, constitutional, political and ethnical doubts.

Politik und Funktionieren des Nationalrats der Karpatenukraine

Im Beitrag werden einige Charakteristiken, kritische Ansichten, aber auch Probleme rund um die Entstehung und das Funktionieren des Nationalrates der Karpato-Ukraine in der Karpato-Ukraine am Ende des Zweiten Weltkriegs dargestellt. Der Verfasser betont, dass das südkarpatische Gebiet, das durch die tschechoslowakische Armee von der ungarischen Besatzung befreit wurde, zum Bestandteil der strategischen Pläne der Sowjetunion wurde, und dass bloß über die Form und der Termin seiner Annexion entschieden wurde. Die Aufgabe des Nationalrats der Karpato-Ukraine war zu demonstrieren, dass die Entwicklung in der Region demokratisch sei, und der Anschluss an die Sowjetunion ein Wunsch ihrer Bewohner und ein Beschluss ihrer Repräsentation sei.